

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA SAVOD O'RGATISH METODIKASI

Embergenova Gulsara

*Xo'jayli tumani 3-sonli maktabning
boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga savod o'rgatish metodikasining nazariy asoslari, amaliy yo'nalishlari, o'qish va yozuv malakalarini shakllantirishda qo'llaniladigan usul va vositalar yoritilgan. Savod o'rgatishda analitik-sintetik tovush metodi asosida fonetik va grafik birliklar o'rtasidagi bog'liqlikni anglatish, o'quvchilarning yozuv va o'qish ko'nikmalarini izchil takomillashtirish jarayoni tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: savod o'rgatish, metodika, boshlang'ich ta'lim, analitik-sintetik usul, o'qish va yozish ko'nikmalari, tovush-harf tizimi, fonetika, grammatika.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi ta'lim tizimining eng muhim va mas'uliyatli bo'g'ini hisoblanib, aynan ushbu bosqichda o'quvchilarda o'qish va yozish kabi asosiy savodxonlik ko'nikmalari shakllantiriladi. Savod o'rgatish jarayoni nafaqat texnik o'qish va yozishni o'zlashtirishni, balki tovush va harflarni ongli idrok etish, nutqni rivojlantirish hamda til birliklaridan to'g'ri foydalanish malakalarini ham qamrab oladi. Shu sababli savod o'rgatish metodikasi boshlang'ich ta'limning muhim ilmiy-pedagogik masalalaridan biri sifatida doimiy takomillashtirib borilishini talab etadi.

Metod aslida yunoncha „metodos“ so'zidan olingan bo'lib, „bilish va tadqiqot yo'li“, „nazariya“, „ta'limot“ kabi ma'nolarni bildiradi. 1. Metodika (yurt, „methodike“) biror ishni bajarish, amalga oshirish, ado etish metodlarining, usullarining yig'indisi yoki o'qitish usullari haqidagi ta'limot 2 — ta'lim berish metodlari, yo'llari va vositalari haqidagi fandir. Metodika maktab oldiga qo'yilgan ta'lim va tarbiyaviy vazifalardan kelib chiqib, ona tilini o'rgatishning vazifalarini va mazmunini belgilaydi, ta'lim-tarbiya berish

jarayonini tekshiradi, shu jarayonning qonuniyatlarini va ta'lim berish usullarining ilmiy asoslangan tizimini belgilaydi.

Savod o'rgatish metodikasining maqsadi - bolalarni boshlang'ich o'qish va yozishga o'rgatish. O'zbek alifbosiga asoslangan holda qisqa vaqt ichida o'quvchilar o'qish va yozish ko'nikmasini egallaydilar. O'qish va yozish ko'nikmasi takomillashtirila borib, malakaga aylantiriladi. Malakaning shakllanishi uchun bir faoliyat bir necha bora takrorlanishi lozim. Yozish malakasida o'quvchi ruchkani qanday ushlash, qanday yurgizish haqida o'ylab o'tirmay, so'z va gaplarni yoza boshlaydi. Demak, o'qish va yozish malakasi harakatning o'ylab o'tirmay amalga oshirilish jarayonidir. Malaka o'qitishning keyingi bosqichlarida mustahkamlanib, avtomatlashish darajasiga yetkaziladi.

Savod o'rgatish davrida til ta'limi mazmuni o'quvchilarga beriladigan til va nutq sohasidagi bilim va ko'nikmalar bilan belgilanadi. Savod o'rgatish darslari tildan dastlabki tushunchalarni asoslarini "Sinfda, sinfdan tashqari o'qish va nutq o'stirish" "Sinfda o'qish", "Sinfdan tashqari o'qish", "O'qish mavzulari", "O'qish ko'nikmalari", «Matn ustida ishlash» bo'limlarini o'z ichiga oladi. "Fonetika, grammatika, imlo va nutq o'stirish".

- 1 -sinfda "Tovushlar va harflar", "So'z ma'nosi", "Nutq va gap";
- 2-sinfda "Tovushlar va harflar", "So'z", "Nutq va matn";
- 3-sinf "Gap", "So'z tarkibi", "So'z turkumlari";
- 4-sinf "Tovushlar va harflar", "So'z va uning ma'no munosabati", "So'z va so'z tarkibi", "Gap", "Gap bo'laklari", "Uyushiq bo'laklar", "Undalma", "So'z turkumlari", "Nutq va matn" bo'limlarini o'z ichiga oladi.

O'quvchini savod o'rgatish jarayonida o'qish va yozishga o'rgatishda o'quvchilarning faoliyat ko'rsatishi va nutq faoliyatiga kirishishlari uchun talab qo'yilishi, o'z fikrini og'zaki yoki yozma ifodalashi uchun zaruriyat va ehtiyojni yuzaga keltiruvchi vaziyat yaratilishi lozim. O'qish va yozish malakasi biri

ikkinchisining muvaffaqiyatli amalga oshuvini ta'minlaydi. Shuning uchun ham o'qishga o'rgatish bilan yozuvga o'rgatish parallel olib boriladi va bu faoliyat muntazam ravishda mashq qildiriladi. Shunday ekan, savod o'rgatish jarayonida bola juda ko'p o'qishi va yozishi zarur. O'qish uchun ham, yozish uchun ham yangi matn olinadi, chunki bir matnni bir necha bor qayta o'qish bilan maqsadga erishish qiyin. Bu ko'pincha o'qilgan matnni yuzaki yodlab olishga olib keladi. Takroriy faoliyatda vaziyat va mazmunning almashinishi malakani mustahkamlashga yordam beradi, qobiliyatni o'stiradi. O'quvchi oldida uzoq muddatda amalga oshadigan maqsad - o'qish va yozishni o'rganish hamda hozirda bajarishi shart bo'lgan kundalik maqsad - topishmoqni o'qish va javobini topish, so'z va gaplarni o'qish, rasm asosida so'zlab berish kabilar turadi.

Savod o'rgatish analitik-sintetik tovush metodiga asosan olib boriladi. So'z bo'g'inga bo'linadi, bo'g'indan kerakli - o'rganilayotgan tovush ajratilib olinadi, tahlil qilinadi, o'rganiladigan harf bilan o'rganilgan harflar sintezlanadi, shu asosda sintezlangan so'z o'qish jarayonida o'zlashtiriladi. Bunda o'zbek tili grafik tizimi, tovushlarni yozuvda belgilash xususiyatlari hisobga olinadi. Savod o'rgatishda o'zbek tili grafik tizimining quyidagi xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega:

1. Savod o'rgatishda tovush-harf bilan tanishtirish unlilardan boshlanadi. Hozirgi o'zbek tilida 6 ta unli fonema mavjud: a, o, i, e, u, o'.

E harfi so'z va bo'g'in boshida qo'llanadi (ekin, echki, aeroplan), undoshdan keyin o'rta keng lablanmagan unli tarzida o'qiladi (kel, tez). Savod o'rgatishda oldin so'z boshida keladigan e, so'ngra undoshdan keyin keladigan e tovush-harfi bilan tanishtiriladi.

O harfi o'zbekcha, umumturkiy so'zlarda quyi keng, lablangan o tovushini ifodalaydi, ruscha-baynalmilal so'zlarda urg'usiz bo'g'inda a tarzida (botanika), o' tovushi kabi (tonna), qisqa i tarzida (traktor) talaffuz qilinadi. SHuning uchun bu unli qatnashgan ruschabaynalmilal so'zlar savod o'rgatish davridan so'ng o'quv jarayoniga kiritiladi.

A tovushi bahor, savol kabi soʻzlarda o kabi, muomala, munosabat kabi soʻzlarda i tovushiga yaqin talaffuz qilinadi, lekin a yoziladi.

U tovushi qovun, sovun kabi soʻzlarda i tovushiga yaqin talaffuz etilsa ham, u yoziladi.

I tovushi bilan, sira kabi soʻzlarda qisqa i tarzida talaffuz etilsa ham, yozuvda doimo saqlanadi.

2. Oʻzbek tilida 24 ta undosh tovush bor. Yozuvda ular 23 ta harf bilan ifodalanadi: shulardan 3 tasi harflar birikmasi, 21 tasi yakka harf bilan belgilanadi. Ular quyidagilar: b, d, f, g, h, j (jurnal), j (joʻja), k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, y, z, gʻ, sh, ch, ng. Undoshlarni oʻrgatishda ham muayyan tartibga, talabga asoslaniladi.

\Alifbo davrida undosh tovushlar bilan tanishtirishni sonor, yaʼni ovozdor tovushlar bilan boshlash maqsadga muvofiqdir. Chunki sonor tovushlarni boʻgʻin va soʻz tarkibidan ajratib olish oson. Lekin ng sonor undoshi n va g undosh tovushlari va harflari bilan tanishtirilgach oʻrgatiladi. Harf birikmalarini oʻrgatishdagi qiyinchilikni hisobga olingan holda, ularning alifbe davrining oxirgi bosqichida oʻrganilishi maqsadga muvofiqdir.

J harfi ikki tovushni ifodalaydi, shuni hisobga olib, unga alohida darslar ajratilishi maqsadga muvofiq. Birinchi darsda portlovchi j tovushini oʻrgatish, talaffuzini tushuntirish, analitik-sintetik mashqlar yordamida oʻqish koʻnikmalari hosil qilinadi, keying darsda esa sirgʻaluvchi j tovushi va uning talaffuzi oʻrgatiladi. Soʻng bu ikki tovushning talaffuzidagi farq taqqoslash usuli orqali tushuntiriladi. Berilgan bilim analitik-sintetik mashqlar yordamida mustahkamlanadi.

Sh tovushini ifodalovchi sh harf birikmasi ham s va h harfi bilan, ch tovushini ifodalovchi ch harf birikmasi h harfi bilan tanishtirilgach oʻrgatiladi. Oʻquvchilar bu harf birikmalarini bir yaxlit tovush sifatida oʻqish va yozishga koʻnikishlari lozim. Bu davrda s va h (isʼhoq) tarzida oʻqiladigan holatga toʻxtab oʻtilmaydi.

Jarangsiz jufti bor jarangli undoshlar (b-p, d-t, v-f, g-k, z-s kabi) haqida dastlabki tushunchalar beriladi, ularning talaffuzi va yozuviga e'tibor qaratiladi.

X va h tovushlarining talaffuzi va imlosi haqida ham dastlabki tushunchalar beriladi, ularni farqlash bo'yicha maxsus mashqlar ham uyushtiriladi.

Tutuq belgisi unli tovushdan so'ng kelsa, uni (ma'no) cho'zib talaffuz qilishga, undosh tovushdan so'ng kelsa, undoshni unidan ajratib (jur'at) talaffuz qilishga xizmat qilishi haqida ham tushunchalar berilib, asta-sekin uni qo'llashga doir ko'nikma va malakalar shakllantiriladi.

Savod o'rgatish jarayonida harflarning 4 xil (bosma, yozma, bosh va kichik) shakli va ularning ishlatilish o'rni o'rgatiladi. O'quvchilarni o'qishga o'rgatish bo'g'in asosida olib boriladi. Bo'g'inlab o'qishga o'rgatish uchun so'zni bo'g'inga bo'lish, bo'g'in chegarasini aniqlashni o'rgatish muhim sanaladi. Savod o'rgatish davrida o'quvchilar so'zlarni bo'g'inlarga to'g'ri bo'la bilsalar, o'qish ko'nikmasini ham yaxshi egallaydilar.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, boshlang'ich sinflarda savod o'rgatish metodikasi — bolalarda o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan, nazariy va amaliy jihatlar bilan bog'liq murakkab, ammo muhim jarayondir. Metodik yondashuvlarning to'g'ri tanlanishi, fonetik va grafik birliklar o'rtasidagi bog'liqlikni to'g'ri tushuntirish, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish o'zbek tilini o'rganish samaradorligini oshiradi. Analitik-sintetik tovush metodi orqali savod o'rgatish darslari ilmiy asoslanganlik, izchillik va bosqichma-bosqichlik tamoyillari asosida tashkil etilishi lozim. Bu esa bolalarning fikrlash, o'qish, yozish, tahlil va umumlashtirish malakalarini shakllantiradi hamda ularni keyingi ta'lim bosqichlariga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. A. Milliy istiqlol mafkurasi — xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. — T.: „O'zbekiston“, 2000.

2. Karimov I. A. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. — T.: „Sharq“, 1997.
3. O'zbekiston Respublikasining „Ta'lim to'g'risida“gi qonuni. / / Barkamol avlod — O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. — T.: „Sharq“, 1997.
4. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturi / / O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining axborotnomasi, 7-maxsus son. - T.: „Sharq“, 1999.
5. S. Matchonov, H. Bakiyeva, X. G'ulomova, Sh.Yo'ldosheva, G. Xolboyeva “BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI O'QITISH METODIKASI” darslik “Ishonchli hamkor” nashriyoti Toshkent – 2021, 740 b